

УДК 378.147:17.024.3

Сидорчук Н. Л., асистент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні основи формування рефлексивних умінь у студентів вищих технічних навчальних закладів. Розглянуто дидактичні основи активізації самостійної навчальної діяльності студентів, здійснено аналіз основ підвищення ефективності навчання, зроблено порівняльний аналіз організації самостійної пізнавальної діяльності, висвітлено формування рефлексії. Запропоновано методи навчання рефлексії. Окреслено основні вимоги до процесу формування рефлексивних умінь у студентів технічних вузів.*

***Ключові слова:** рефлексія, рефлексивні уміння, педагогічна діяльність.*

***Аннотация.** В статье исследованы теоретические основы формирования рефлексивных умений у студентов высших технических учебных заведений. Рассмотрены дидактические основы активизации самостоятельной учебной деятельности студентов, осуществлен анализ основ повышения эффективности обучения, сделан сравнительный анализ организации самостоятельной познавательной деятельности, отражены формирования рефлексии. Предложены методы обучения рефлексии. Определены основные требования к процессу формирования рефлексивных умений у студентов технических вузов.*

***Ключевые слова:** рефлексия, рефлексивные умения, педагогическая деятельность.*

***Annotation.** The article examines the theoretical basis of the reflective skills formation of students of higher technical education establishments. The didactic foundations of students' independent learning activation are considered, the foundations of learning efficiency improving are analyzed, a comparative analysis of independent cognitive activity is made, the formation of reflection is highlighted. The number of methods for teaching reflection is proposed. The basic requirements to the process of reflective skills formation in students of technical educational establishments are outlined.*

***Key words:** reflection, reflective skills, teaching activities.*

Трансформаційні процеси в освіті актуалізують проблему вдосконалення самостійної навчальної діяльності студентів технічних університетів. Головним результатом навчання має стати орієнтація навчального процесу на студента, створення умов для формування його творчої ініціативи та самостійності. Завдання, яке важливо розв'язати – навчити студента вчитися, самостійно набувати знання, а після закінчення навчання – розвивати індивідуальні якості упродовж усього життя.

Дидактичні основи активізації самостійної навчальної діяльності студентів досліджено В. Буряком, О. Малихіним, М. Скаткіним, Т. Шамовою, Г. Щукіною; аналіз основ підвищення ефективності навчання здійснено А. Алексюком, О. Пехотою, В. Семиченком; проведено дослідження впливів самостійної роботи на процес пізнання розкрито В. Буряком, В. Вергасовим, Б. Єсповим; порівняльний аналіз організації самостійної пізнавальної діяльності зроблено Т. Кошмановою, М. Лещенком; формування рефлексії педагогів висвітлено Н. Алексєєвим, А. Бизяєвою, Т. Ільїною, Т. Яловець. Однак, аналіз наукових джерел засвідчує, що дослідження особливостей рефлексії ведеться на теоретичному, методичному та практичному рівнях. Разом з тим у педагогіці відсутні наукові праці, у яких було б обґрунтовано методологічні та загальнотеоретичні аспекти формування в студентів технічних університетів рефлексивних умінь самостійної навчальної діяльності.

Мета нашого дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних основ формування рефлексивних умінь у майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів.

Навчання у ВНЗ повністю не забезпечує цілеспрямованого формування необхідних рефлексивних умінь майбутніх фахівців, які є важливими щодо покращення процесу самостійної навчальної діяльності під час перебування у вищій технічній школі, а також для подальшої професійної діяльності. Водночас формування рефлексивних умінь тісно пов'язане із формуванням рефлексивної позиції студента.

На думку А. Маркової [4] та Г. Щедровицького [2] рефлексивна позиція студента, формується за умови, якщо в навчанні студент має справу зі змістом освіти як є відкритою системою, яка передбачає освоєння досвіду творчої діяльності. Цікавим є підхід запропонований П. Решетниковим, який розкриває специфіку формування професійної рефлексії в студентів, якщо вони самі включаються у навчальний процес та беруть участь у діагностиці своїх якостей [3]. В. Метаєва пропонує шляхи професійної підготовки студентів за допомогою оволодіння ними технікою рефлексії самостійної навчально-пізнавальної діяльності [4].

Відсутність розроблених педагогічних підходів до формування рефлексивних умінь у межах навчального процесу призводить до того, що у практиці навчання у ВНЗ формування в студентів рефлексивних умінь

здійснюється переважно емпірично, тобто без необхідного наукового обґрунтування. Тому, самостійна пізнавальна діяльність студентів розглядається Т. Питинач як діяльність, що передбачає самодетермінованість, самомотивованість, самопрограмованість пізнавальної діяльності студентів та реалізується у вигляді системи самостійних пізнавальних дій і зумовлена рівнем розвитку їх пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери [5].

На думку О. Малихіна, розуміння суті самостійної навчальної діяльності та терміну «організація» надає можливість сформулювати визначення поняття «організація самостійної навчальної діяльності студентів»: «це – система спільних дій викладача і студента, спрямована на реалізацію пізнавального циклу кожного студента, у процесі якого активну детермінуючу роль виконують студенти» [6].

Для розуміння своєї діяльності студент повинен перейти на рефлексивну позицію щодо досвіду своєї життєдіяльності. Цей перехід, на думку дослідників Є. Ісаєва та В. Слободчикова, можна здійснювати за допомогою усвідомлення студентом свого незнання цілей, мотивів, результату й засобів його досягнення, що є вихідною умовою для становлення й розвитку вільної діяльності особистості майбутнього педагога. Для цього кожному студенту необхідно самому ставити цілі, програмувати власну діяльність й аналізувати результати. Студент повинен самостійно вибудовувати програму власних дій за таким алгоритмом:

- уявити картину майбутнього;
- визначити, яка для цього повинна бути його діяльність;
- оформити план найближчих дій і здійснити ці дії [7].

Рефлексія – це комплексна розумова здатність до постійного аналізу й оцінки кроків індивідуальної діяльності. Кожному з аспектів рефлексії властиві вміння: особистісного (адекватне самосприйняття, уміння визначати й аналізувати причини своєї поведінки, порівняння з минулим і прогнозування перспектив розвитку); комунікативного (розуміння причин дій іншого суб'єкта у процесі взаємодії); інтелектуального (визначення підстави діяльності, уміння прогнозувати подальший хід дій та оцінювати правильність обраних методів плану).

Т. Разіна зазначає, що нині існують методи навчання рефлексії: створення на робочому місці студента рефлексивного середовища (С. Степанов), використання різного роду ігор, об'єднаних у навчальні сесії (О. Анісімов, Г. Щедровицький), культивування механізмів особистісної та інтелектуальної рефлексії в ситуації лабораторного експерименту, шляхом розв'язання нестандартних, творчих завдань (В. Зарецький, І. Семенов) [8].

Для розвитку рефлексії важливим є визначення педагогічних умов.

Першою педагогічною умовою розвитку рефлексії є спеціально організована рефлексивна діяльність, яка характеризується таким: її притаманні властивості діяльності (цілеспрямованість, перетворювальний

характер, наочність, усвідомленість) і характерна спільність у побудові способів процесу діяльності та кінцевих результатів.

Другою педагогічною умовою розвитку рефлексії є наявність рефлексивного середовища. Рефлексивне середовище – це певна система умов розвитку особистості. Функція середовища полягає у сприянні виникненню в особистості потреби в рефлексії.

Третьою педагогічною умовою є активізація відносин між учасниками рефлексивної діяльності. Особливість відносин у педагогічному процесі в умовах рефлексивної діяльності припускає, що викладач і студент є суб'єктами діяльності, зберігаючи своєрідність своїх дій. Рефлексія становить сутнісну характеристику міжсуб'єктних відносин, оскільки здатна бути механізмом пізнання не лише своєї, але й чужої свідомості.

Четвертою педагогічною умовою розвитку рефлексії є актуалізація рефлексивності педагога. Актуалізувати рефлексивність педагога – означає аналізувати актуалізацію потреби у перегляді власної професійної позиції.

П'ятою педагогічною умовою розвитку рефлексії є використання освітніх програм розвитку професійної рефлексії.

Рефлексія має суб'єктивну природу й її становлення у процесі самостійної навчальної діяльності студентів технічного університету передбачає формування сукупності рефлексивних умінь. У зв'язку з цим зміст, методи і форми підготовки студента на стадії здобуття освіти у ВНЗ спрямовуються на підвищення ступеня його самостійності.

На думку І. Вачкова, формування рефлексивних вмінь може здійснюватися під час комунікацій, у спільній діяльності, в імітаційних і організаційно діяльних іграх, під час проведення психологічних тренінгів, колективного розв'язання завдань, стосунках в організаційних системах [9]. Проте, ці підходи не завжди дозволяють перенести сформовані рефлексивні вміння з ситуації навчання на ситуацію практичної діяльності, оскільки вони є досить складними.

Тому, як основу формування рефлексивних умінь студентів у ВНЗ Т. Питинач розглядає такі положення:

По-перше, процес підготовки майбутніх фахівців повинен здійснюватися на основі компетентнісно-діяльнісного підходу.

По-друге, основою процесу підготовки майбутніх фахівців повинна стати спеціально організована рефлексія.

По-третє, необхідно гармонізувати використання компетентнісно-діяльнісного та рефлексивно-діяльнісного підходів.

По-четверте, процес формування рефлексивних умінь повинен бути адекватний природі рефлексивної дії [5].

Ці положення досить вдало знайшли своє застосування в концептуальній моделі формування рефлексивних умінь майбутніх фахівців у ВНЗ.

Характерною особливістю моделі є така організація освітнього процесу, що сприяє рефлексивній дії студентів. Для цього організуються такі етапи:

- створення труднощів у самостійній навчальній діяльності майбутнього фахівця;
- аналіз і реконструкція труднощів, що виникають;
- пошук причини виникнення труднощів (критерійна проблематизація) або пояснення, чому так відбулося;
- організація перенормування дії;
- демонстрація покращеної дії та її оцінка.

На основі цих дій рефлексії студенти не просто набувають знання у процесі самостійної навчальної діяльності, а вчать використовувати їх безпосередньо в своїй діяльності.

Отже, викладач не лише передбачає отримання студентом нової інформації у процесі самостійної навчальної діяльності, він створює та досліджує ситуації взаємодії між студентами, планує з кожним студентом самостійну навчальну діяльність, організовує комунікацію. У студента можуть формуватися рефлексивні вміння лише у процесі активної діяльності в конкретній ситуації з усвідомленням результатів власної діяльності (чому навчився, чого не вистачає, чого ще треба навчитися).

Актуальним є також розроблення системно-миследіяльнісних та особистісно-творчих шляхів формування рефлексивних умінь. Системно-миследіяльнісна методологія розглядає рефлексію як метод мислення, як спосіб одержання суб'єктом знань на підставі власної діяльності. При цьому суб'єкт «вивільняється» з процесу діяльності, і «виходить» на зовнішню позицію по відношенню до діяльності. Це стало принциповою відмінністю розуміння рефлексії за допомогою категорії «рефлексивний вихід». Як вважає Г. Щедровицький, системно-миследіяльнісна теорія формування рефлексивних умінь визначає необхідність постійної організації рефлексивного виходу й оформлення власної норми [2].

Особистісно-творчі шляхи формування рефлексії допомагають виявити певний центр управління потребами, можливість і необхідність вольового регулювання, виявляють свободу вибору. М. Мамардашвілі стверджує, що рефлексія – це «засіб самовизволення людини» [10]. Спочатку треба змінити підходи до розроблення змісту й організації навчального процесу фундаментальних дисциплін, який має бути спрямованим на набуття не лише якісних знань, умінь і навичок із дисципліни, а й на формування професійної спрямованості, розвитку вмінь самостійної роботи, професійного творчого мислення у студентів.

Отже, з проведених вище досліджень слід зробити висновок про те, що теоретичний аналіз проблеми щодо визначення основ формування рефлексивних умінь у майбутніх фахівців вищих технічних навчальних

закладів дозволяє окреслити основні вимоги до процесу їх формування: індивідуальний підхід до кожного студента; необхідність урізноманітнення поглядів студентів на свою самостійну навчально-пізнавальну діяльність; допускання суб'єктивності. Для ефективності рефлексії та формування рефлексивних умінь студентів необхідна цілеспрямована організація самостійної навчальної діяльності на науково обґрунтованій основі. Студентові необхідно мати можливість незалежно від інших стійко розуміти свої навчальні дії, робити висновки й на ґрунті їх аналізу перепрограмувати навчальну діяльність, у тому числі й свою самостійну навчальну діяльність.

1. Маркова А. К. Педагогическая рефлексия как средство личностной самореализации будущих учителей в учебно–профессиональной деятельности / А. К. Маркова // Наука и школа. – 1997. – № 4. – С. 22–23.
2. Щедровицкий Г. П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Георгий Петрович Щедровицкий // Исследование речемыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974. – С. 12–28.
3. Решетников П. Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей. Рождение мастера / Петр Евдокимович Решетников. – М. : Владос, 2000. – 301 с.
4. Метаева В. А. Методологическое обоснование рефлексивных методик / Валентина Александровна Метаева // Педагогика. – 2006. – № 7. – С. 38–44.
5. Питинак Т. В. Формування рефлексії у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів Питинак Т. В. – С. 266–271.
6. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект : [монографія] / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг : Вид. дім, 2009. – 307 с.
7. Слободчиков В. И. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа Пресс, 1995. – 383 с.
8. Разина Т. В. Рефлексия в решении педагогических проблемных ситуаций / Т. В. Разина // Ярославский психологический вестник. – 2001. – № 5. – С. 21–25.
9. Вачков И. В. Структура профессионального самосознания учителя / И. В. Вачков // Школьный психолог. – 2000. – № 3.– С. 5–13.
10. Мамардашвили М. К. Формы и содержания мышления (к критике гегелевского учения о формах познания) / Мераб Константинович Мамардашвили. – М. : Высшая школа, 1968. – 214 с.

Рецензент: д.пед.н., професор С. А. Литвиненко.